

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.123>

ПОНЯТТЯ ОBOB'ЯЗКУ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ

Попович Т.П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-8333-3921

Попович Т.П., Поняття обов'язку як елемента правового статусу особи.

Одним із способів правового регулювання суспільних відносин є встановлення державою певних обов'язків для своїх громадян. Саме зобов'язання як інструмент правового регулювання дозволяє створити баланс між інтересами індивіда, соціуму та держави. Саме тому у ст. 23 Конституції України зазначено: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості». Тобто, людина, знаходячись в суспільстві, постійно взаємодіє з іншими людьми. Відповідно, вона не може не мати обов'язків по відношенню до суспільства, громадян та держави. Тому, безперечно, обов'язки є такими ж важливими елементами правового статусу як права і свободи.

Актуальність дослідження правового статусу в цілому та обов'язку як його структурного елемента, зокрема зумовлена їх значенням для існування особи у суспільстві. Відтак, у філософському вимірі, правовий статус закріплює досягнутий рівень свободи особи, виступає важливим засобом ефективного задоволення потреб і інтересів кожної людини, створення і використання умов для всебічного її розвитку. Крім того, значимість феномену правового статусу відображається у його здатності до підвищення рівня правової визначеності, зокрема завдяки правовому статусу ми можемо зрозуміти ким є той чи інший суб'єкт права у тих чи інших суспільних відносинах; в яких суспільних відносинах та в якій саме мірі цей суб'єкт може брати участь; яким чином, на яких підставах, умовах певний суб'єкт права бере участь у суспільних відносинах та як відповідний суб'єкт виходитиме з цих відносин чи як саме ці відносини мають припинитись.

Обов'язок ж як елемент правового статусу особи, у свою чергу, є однією з центральних у юриспруденції. Більше того, від належного функціонування системи обов'язків залежить рівень правосвідомості та правової культури в суспільстві. Крім того, відповідно ж до філософського енциклопедичного словника, обов'язок це одна з

основних категорій етики і моральної свідомості, моральне зобов'язання окремого індивіда, групи осіб, класу, народу та ін., що постає для них як конкретне практичне завдання. Тобто, обов'язок є багатосторонньою категорією, яка має виключне значення у різних сферах суспільного буття, що зумовлює окремий інтерес до його дослідження. Крім того, окремою передумовою для дослідження категорії обов'язку є втілення у ньому волі та інтересів цілого суспільства, оскільки обов'язок відображає у собі той варіант поведінки, який є найбільш прийнятним та суспільно корисним.

Проте, в ході досліджень правового статусу громадян, здебільшого увага зосереджується навколо категорії прав та свобод, які, безумовно, складають його основу, проте вони не можуть бути належно реалізовані без інших його компонентів, а саме обов'язків. Більше того, невиконання саме покладених на громадян обов'язків тягне за собою ряд негативних наслідків як для суспільства в цілому, так і для держави, зокрема порушується вже згаданий вище баланс інтересів та створюється підґрунтя для потенційних суспільних конфліктів. Таким чином як права та свободи, так і обов'язки людини є невід'ємними елементами правового статусу, проте в даній статті увага буде зосереджена саме на дослідженні категорії обов'язку крізь призму правового статусу.

Ключові слова: правовий статус, обов'язок, співвідношення прав та обов'язків, види обов'язків, функції обов'язків.

Popovych T.P., The concept of duty as an element of the legal status of a person.

One of the methods of legal regulation of social relations is the establishment by the state of certain duties for its citizens. It is the obligation as an instrument of legal regulation that allows to create a balance between the interests of the individual, society and the state. That is why in Art. 23 of the Constitution of Ukraine states: "Every person has the right to the free development of his personality, if the rights and freedoms of other people are not violated, and he has obligations to the society in which the free and comprehensive development of his personality is ensured." That is, a person, being

in society, constantly interacts with other people. Accordingly, it cannot fail to have obligations towards society, citizens and the state. Therefore, duties are undoubtedly as important elements of legal status as rights and freedoms.

The relevance of the study of legal status in general and duty as its structural element, in particular, is determined by their importance for the existence of a person in society. Therefore, in a philosophical dimension, the legal status secures the achieved level of personal freedom, acts as an important means of effectively meeting the needs and interests of each person, creating and using conditions for its comprehensive development. In addition, the significance of the phenomenon of legal status is reflected in its ability to increase the level of legal certainty, in particular, thanks to legal status, we can understand who a particular subject of law is in particular social relations; in which social relations and to what extent this subject can participate; in what way, on what grounds, conditions, a certain legal subject participates in social relations and how the corresponding subject will leave these relations or exactly how these relations should be terminated.

Duty as an element of the legal status of a person, in turn, is one of the central elements in jurisprudence. Moreover, the level of legal awareness and legal culture in society depends on the proper functioning of the system of duties. In addition, according to the philosophical encyclopedic dictionary, duty is one of the main categories of ethics and moral consciousness, a moral obligation of an individual, a group of persons, a class, a nation, etc., which appears to them as a concrete practical task. That is, duty is a multifaceted category that is of exceptional importance in various spheres of social life, which causes special interest in its research. In addition, a separate prerequisite for the study of the duty category is the embodiment of the will and interests of the entire society in it, since the duty reflects the variant of behavior that is the most acceptable and socially useful.

However, in the course of studies of the legal status of citizens, attention is mostly focused on the category of rights and freedoms, which, of course, form its basis, but they cannot be properly implemented without its other components, namely duties. Moreover, non-fulfillment of the duties specifically assigned to citizens entails a number of negative consequences both for society as a whole and for the state, in particular, the above-mentioned balance of interests is violated and the basis for potential social conflicts is created. Thus, both human rights and freedoms and human responsibilities are integral elements of legal status, however, in this article, attention will be focused on the study of the category of responsibility through the lens of legal status.

Key words: legal status, duty, ratio of rights and duties, types of duties, functions of duties.

Постановка проблеми. Невід'ємним елементом правового статусу особи є обов'язки, які, проте, на відміну від категорії прав та свобод, в науковій літературі ще не досягли рівня належного та всебічного дослідження, зокрема крізь призму елемента правового статусу. Крім того, аналіз категорії обов'язку, здебільшого, відбувається виключно в поєднанні з правами людини, що певною мірою нівелює їх значення. Безумовно, права та обов'язки взаємно доповнюються, і лише завдяки такій взаємодоповнюваності можлива повноцінна реалізація особи в суспільстві, але вважаю за доцільне дослідити поняття категорії обов'язку паралельно категорії прав людини, що дозволить належно зрозуміти їх роль та функцію в тандемі прав та обов'язків людини.

Стан опрацювання проблематики. Як було зазначено вище, тема категорії обов'язку та її проблематика, зокрема крізь призму правового статусу особи ще не отримала належного рівня опрацювання у науковій літературі, оскільки здебільшого увага науковців зосереджується на іншому структурному елементі правового статусу, а саме правах людини, або ж на взаємозв'язку прав та відповідних обов'язків. Тож, вважаємо за доцільне дослідити категорію обов'язків шляхом окреслення її специфічних рис. Актуальні дослідження обраної теми були проведені в працях Юрчак І.Р., Чорновол О.П., Сироти Д.І.

Метою статті є дослідження поняття обов'язку саме як елемента правового статусу особи, шляхом окреслення його особливостей, різновидів, функцій, його співвідношення з категорією прав людини. Також за мету поставлено визначення соціальної ролі обов'язків у контексті правового статусу особи.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус дозволяє визначити місце, становище особи у відносинах з державою та суспільством в цілому, саме в цьому і полягає його виключне значення. Такі відносини відображаються у формі взаємних прав та обов'язків, що і складають основу правового статусу. Хоча, сьогодні в науковій літературі мають місце різні підходи до тлумачення правового статусу, зокрема виділимо широкий та вузький підходи. Прихильники широкого підходу трактують правовий статус особи включаючи до його змісту суб'єктивні права, свободи, юридичні обов'язки з поєднанням їх із правосуб'єктністю та юридичною відповідальністю. З точки зору ж вузького підходу, правовий статус – це юридично закріплене становище особи у суспільстві, що відображене у сукупності його прав та обов'язків, які визначені та гарантовані Конституцією та законами України, іншими нормативно-правовими актами, міжнародними

договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України [5, с.142]. Ми, у свою чергу, спираємось на вузький підхід тлумачення правового статусу, керуючись тим, що, перш за все, саме права та обов'язки визначають правове становище особи в суспільстві, дозволяючи їй вступити у ту чи іншу систему правовідносин. Таким чином, з метою належного розуміння категорії «правовий статус», окреслимо його ключові ознаки:

- 1) відображає становище особи у суспільстві;
- 2) за структурою складається з прав та обов'язків;
- 3) права та обов'язки, що є елементами правового статусу, закріплені у тих чи інших нормативно-правових актах.

Аналізуючи наукову літературу, можемо зауважити, що тема прав людини як елемента правового статусу зазнала більшого рівня опрацювання, ніж обов'язків. Тому, вважаємо за доцільне зосередити увагу на дослідженні категорії обов'язків крізь призму правового статусу та співвідношенні з правами.

Насамперед, зауважимо, що категорію обов'язку не варто розглядати сепаровано від категорії прав, оскільки особливо в контексті правового статусу мова йде про їхню єдність, що відображається у неможливості їх окремого функціонування та реалізації, а також однаковій цінності та значущості. Права та обов'язки взаємно доповнюються, правам завжди кореспондують ті чи інші обов'язки і саме завдяки цьому можлива повноцінна реалізація особи в суспільстві.

З метою належного розуміння змісту категорії обов'язку, спробуємо провести її порівняння з категорією прав, що дозволить окреслити їх спільні та відмінні риси. Перш за все, і права, і обов'язки, встановлені нормою права, виражають належну поведінку, проте, право насамперед означає можливість діяти, а обов'язок – необхідність діяти. Тобто, обов'язок визначає міру необхідної поведінки, яка повинна бути здійснена особою в силу законодавчого припису [3, с.390]. На основі цього вже можемо сформулювати перші ознаки обов'язку, а саме: чітке нормативне закріплення; виражає міру необхідної поведінки; забезпечується державним примусом.

Не дарма чітке нормативне закріплення ми визначили як першу ознаку обов'язку, оскільки на відміну від прав людини, які у значній кількості випадків можуть залишатися нормативно невизначеними, обов'язки завжди повинні мати конкретні правові межі, бути чітко та однозначно сформульованими у нормативних актах. Крім того, метою нормативної регламентації прав є забезпечення можливості для реалізації людини, її інтересів у суспільстві, а метою правової регламентації обов'язків – запобігання нанесенню шкоди інтересам інших людей, суспільству

чи державі. Тобто, у даному випадку, нормативне закріплення обов'язків виконує превентивну функцію, завдяки якій шкода інтересам не повинна бути нанесена.

Суттєва відмінність між правами та обов'язками полягає у їх реалізації. Обов'язки, які покладаються на ту чи іншу особу, повинні бути безперечно виконаними, у протилежному ж випадку у дію може вступити механізм державного примусу, що визначається як можливість держави зобов'язати суб'єкта здійснювати певні дії, а за наявності факту правопорушення держава зобов'язує особу зазнати певних негативних наслідків. Реалізація ж прав, у свою чергу, носить добровільний характер. Суміжною відмінною рисою є й те, що за відмову від реалізації прав суб'єктом, який ними наділений, відповідальність не передбачена, в той час, як неналежне виконання або невиконання обов'язків тягне накладення певних санкцій.

Отже, безумовно, в контексті правового статусу особи ми ведемо мову про єдність прав та обов'язків як ключових елементів такого статусу, яка виражається у їх рівнозначній цінності, неможливості окремого функціонування, гарантуванні з боку держави та однакової зацікавленості у здійсненні як одних так і інших. Проте, на підставі вищенаведеного дослідження, можемо зробити висновок і про наявність ряду відмінностей між цими двома елементами правового статусу. Таким чином, можемо сформулювати визначення обов'язку як елемента правового статусу, що розуміється як встановлена та гарантована державою міра належної поведінки, що забезпечується механізмом державного примусу. Ключовими ознаками категорії обов'язку є:

- це категорія необхідної поведінки людини;
- така категорія повинна бути чітка та однозначно нормативно закріплена на конституційному та законодавчому рівні;
- належне виконання обов'язку забезпечується дією механізму державного примусу;
- за неналежне виконання або невиконання обов'язків, передбачена міра відповідальності у вигляді певних санкцій.

Таким чином, сутністю обов'язку як елемента правового статусу є правова необхідність, яка, у свою чергу, наділяється конкретним змістом, який визначає не тільки межі поведінки, а також її вид, міру та характер. Тобто, змістом того чи іншого обов'язку є безпосередньо та необхідна поведінка, яка встановлюється законодавцем. Ряд науковців, у структурі обов'язку виділяють також наступні елементи: а) необхідності здійснити певні дії; б) необхідності утриматися від здійснення певних дій; в) необхідності вимагати здійснення чи нездійснення певних дій з боку інших осіб; г) необхідності відповідати за невиконання приписаних дій [1, с. 40].

Важливо також звернути увагу на функції обов'язків, що дозволяють розкрити їх соціальну роль. Перш за все, мова йде про забезпечувальну функцію обов'язків, яка відображається в тому, що здійснення багатьох прав і свобод було б неможливим чи ускладненим, якби сама особа не виконувала свої обов'язки. Прикладом прояву забезпечувальної функції обов'язків є реалізація конституційного права на соціальний захист, передумовою якої є сплата передбачених законодавством страхових внесків працюючим громадянином. Не менш важливою функцією обов'язків, на наш погляд, є превентивна, яка дозволяє запобігти та попередити порушення прав та свобод інших осіб, накладаючи обов'язок утримуватись від небажаної поведінки. Приміром, кожна особа зобов'язана в жодному випадку не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Безумовно, обов'язки здійснюють і виховну функцію, оскільки вони певною мірою спонукають особу до належної поведінки, заохочують її до правомірної діяльності в цілому. Отже, соціальна роль обов'язків відображена у їх можливості гарантувати реалізацію певних прав, запобігати порушенням прав та свобод інших осіб, а також у заохоченні до суспільно корисної моделі поведінки.

Крім того, ведучи мову про соціальне значення обов'язків, варто зазначити, що належне їх виконання сприяє утвердженню їх як соціальної цінності. Пояснюємо це тим, що саме завдяки правовій реалізації обов'язків і можливе забезпечення інтересів усіх соціальних суб'єктів, оскільки обов'язок звертає увагу особи на ту поведінку, яка була б корисною для всіх членів суспільства. Тобто, саме втілення і виконання правових обов'язків буде слугувати підставою вважати їх за цінність. Саме завдяки виконанню і дотриманню тієї міри належної, необхідної та корисної поведінки, будуть створені умови для задоволення потреб кожного учасника суспільних відносин.

Відповідним наслідком закріплення обов'язку як цінності, є те, що він набуває здатності впливати на правосвідомість людини, сприяючи розвиткові соціально-правової активності особи, а також виробленню у неї суспільно корисних якостей і звичок.

Коло обов'язків є достатньо широким, тому доцільно класифікувати їх за декількома критеріями. Перш за все, умовно можемо поділити обов'язки за формою нормативно-правового акту, у якому вони закріплені. Так, існують обов'язки, що закріплені на рівні Конституції, і які опосередковують найбільш важливі, принципові взаємовідносини, що виникають між суспільством та особою, громадянином та державою. Такі обов'язки за своїм сутнісним значенням – це загальні обов'язки, які стосуються кожного громадянина. Загальність обов'язків, у даному

випадку, означає, що обов'язки, визначені в Основному законі деталізуються та розкриваються в нормах чинного законодавства. Відтак, якщо галузеве законодавство, формулюючи перелік обов'язків, намагається чітко визначити зобов'язаного суб'єкта, міру та вид належної та необхідної поведінки, то Основний закон, навпаки, формулює основні обов'язки найбільш загальним чином, так, щоб вони охопили по можливості найширше коло осіб [2, с. 72]. Також обов'язки можуть бути детально регламентованими як у законодавчих актах так і підзаконних.

За часом (терміном) реалізації обов'язки умовно також можна поділити на постійні і тимчасові. Перші носять постійний характер, наприклад, додержання Конституції і законів України, тобто такий обов'язок не припиняє своєї дії. Тимчасові ж обов'язки, можуть вичерпувати себе після їх реалізації, зокрема до таких можемо віднести військовий обов'язок, обов'язок здобуття повної загальної середньої освіти.

Поділяти обов'язки можемо і за способом їх реалізації, тобто – зобов'язання вчинити певну дію або ж навпаки утриматися від її вчинення. Наприклад, згідно з ст. 66 Конституції, кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки – у даному випадку маємо приклад пасивного обов'язку. А наступна, 67 стаття Конституції наводить приклад активного обов'язку, а саме – кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Активна дія, у даному випадку, полягає у сплаті податків та зборів.

Сирота Д.І., у свою чергу, звертається й до класифікації обов'язків на дві групи – абсолютні та відносні. Абсолютні обов'язки не залежать від якихось конкретних умов, вони безумовні і покладаються на кожного, як наприклад дотримання законів, відносні ж, навпаки, залежать від вчинення тих чи інших дій, спрямованих на набуття певних обов'язків.

Безперечно, можуть мати місце й інші різновиди обов'язків, зокрема за галуззю правовідносин, у якій вони виникають або ж за типом зобов'язаного суб'єкта, проте вважаємо за достатнє зосередити увагу на вищенаведених основних класифікаціях категорії обов'язку.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищенаведене, зазначаємо, що правовий статус особи це, насамперед, система її прав та відповідних обов'язків, що закріплені у нормативно-правих актах. У ході дослідження структури правового статусу було зауважено про наявність різних підходів до її бачення, проте схилиємося до думки, що основою правового статусу особи є саме права та обов'язки. Можемо зазначити, що обов'язки так само характеризують правовий статус особи як і основні права та свободи, у сукупності та

тісній взаємодії складаючи його ядро. Безумовно, права та обов'язки перебувають у постійному взаємозв'язку, правам завжди кореспондують відповідні обов'язки і саме такий тандем виступає найбільш ефективним регулятором суспільних відносин. Та тим не менше, аналіз природи прав та обов'язків в окремому порядку дозволяє зробити висновок про наявність ряду відмінностей між двома категоріями.

Обов'язок як елемент правового статусу має власні характерні риси, виконує ряд важливих функцій, впливаючи на правовідносини у суспільстві, має власну класифікацію за різними критеріями, що знову ж таки говорить про унікальність його природи. Але ключовою рисою, що дозволяє нам розмежовувати два основні елементи правового статусу особи є те, що категорію прав ми тлумачимо крізь призму правової можливості, а категорію обов'язків – крізь призму правової необхідності. Тобто, права людини розуміємо як можливості, які потрібні для ефективної реалізації особи у суспільстві, а обов'язки як вимоги, що висувуються до кожної людини та громадянина, діяти певним чином або ж утриматися від вчинення певних дій для забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юрчак І.Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір. *Дисертація*. 2016 р., 185 с.
2. Чорновол О.П. Юридичні обов'язки людини і громадянина: теоретичні моделі правового забезпечення та реалізації. *Дисертація*. 2019 р., 195 с.
3. Сирота Д.І. Обов'язки громадян як один з центральних елементів їх правового статусу. *Форум права*. 2009р., № 2, с. 389-393.
4. Кофман Б.Я. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина як зміст її конституційно-правового статусу. *Соціальний калейдоскоп*. 2020р., №1, с. 1-12.
5. Макаренко Р.В. Поняття правового статусу особистості як члена громадянського суспільства. *Економіка і право*. 2013 р., №22, с. 141-147.
6. Белов Д.М. Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85-90.
7. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3/2022. С. 301-310.
8. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. *Аналітично-порівняльне право*. № 1. 2021. С. 21-26.

УДК 340.12